

УДК 344.3:355.133.4

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА ВЗАЄМОВПЛИВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З ІНШИМИ ВИДАМИ РЕТРОСПЕКТИВНОЇ
СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Григоренко Є. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: у статті аналізуються різні аспекти реалізації юридичної відповідальності як виду соціальної відповідальності військовослужбовців. Дається характеристика взаємозв'язку та взаємодії юридичної відповідальності з різними видами ретроспективної соціальної відповідальності (без юридичної складової) осіб, що проходять військову службу. Вказується на специфіку соціально-професійного статусу військовослужбовців та його зумовленість не лише за допомогою правових норм, але й інших соціальних регуляторів, за не реалізацію яких передбачено різні види ретроспективної соціальної відповідальності. Наводяться приклади притягнення військовослужбовців до юридичної відповідальності за порушення не лише правових норм, але й норм моралі та інших соціальних норм.

Ключові слова: юридично значуща поведінка, протиправна поведінка, юридична відповідальність військовослужбовців, соціальна відповідальність військовослужбовців.

Аннотация: в статье анализируются различные аспекты реализации юридической ответственности как вида социальной ответственности военнослужащих. Дается характеристика взаимосвязи и взаимодействия юридической ответственности с различными видами ретроспективной социальной ответственности (без юридической составляющей) лиц, проходящих военную службу. Указывается на специфику социально-профессионального статуса военнослужащих и его обусловленность не только правовыми нормами, но и другими социальными регуляторами, за нереализацию которых предусмотрены различные виды ретроспективной социальной ответственности. Приводятся примеры привлечения военнослужащих к юридической ответственности за нарушение не только правовых норм, но и норм морали и других социальных норм.

Ключевые слова: юридически значимое поведение, противоправное поведение, юридическая ответственность военнослужащих, социальная ответственность военнослужащих.

Annotation: the article analyzes various aspects of the implementation of legal responsibility as a type of social responsibility of servicemen. The characteristics of the relationship and the interaction of legal responsibility with various types of retrospective social responsibility (without a legal component) of persons serving in the military are given. It indicates the specifics of the social and professional status of military personnel and its dependence not only on legal norms, but also on other social regulators, for the non-realization of which various types of retrospective social responsibility are provided. Examples are given of bringing servicemen to legal responsibility for the violation of not only legal norms, but also moral and other social norms.

Key words: legally significant behavior, unlawful behavior, legal liability of servicemen, social responsibility of servicemen.

Проблема юридичної відповідальності військовослужбовців є завжди актуальною. Це пов'язано з тим, що наведений вид відповідальності є органічною складовою відповідальності соціальної, тобто відповідальності у межах суспільства та перед суспільством. Як стверджують Р. Л. Хачатуров та Д. А. Липинський, проблема юридичної відповідальності у системі соціальної відповідальності є вічною [1, с. 11]. Адже військовослужбовці мають особливий соціальний, у тому числі і правовий статус, що зумовлює необхідність комплексного його врегулювання. О. М. Глазунов звертає увагу на те, що соціально-професійний статус військовослужбовця пов'язаний з виконанням функцій попередження, локалізації та нейтралізації силових загроз, захистом національних інтересів та забезпеченням державою своєї політики за допомогою збройного насилля [2, с. 12].

У зв'язку з цим, враховуючи особливості задач, що стоять перед військовослужбовцями, їхнє положення та діяльність регулюється доволі детально саме нормами права. Але інші соціальні регулятори відіграють не менш важливу роль. У деяких випадках вони доповнюють та підсилюють регулятивний потенціал норм права, а в деяких – передбачають принципово нові правила, що чинять додатковий вплив на їхню поведінку. В. М. Кудрявцев з цього приводу звертає увагу на те, що під нормативною поведінкою розуміється будь-яка поведінка, що відповідає тій чи іншій нормі. Звідси витікає, по-перше, що можлива найрізноманітніша нормативність – моральна, правова, технічна, естетична тощо, при чому поведінка, нормативна стосовно одних норм, може бути не нормативною щодо інших [3, с. 20]. Більш того, у деяких випадках інші соціальні норми та заходи соціальної відповідальності, що ними передбачено можуть бути більш результативними ніж вплив правових норм та заходів юридичної відповідальності. З

цього приводу Б. Т. Базильов писав, що заходи юридичної відповідальності у порівнянні із заходами соціальної відповідальності (без юридичної складової) характеризуються в цілому більшою репресивністю та жорстокістю. Тим не менше щодо частини порушників заходи соціальної відповідальності (без юридичної складової) будуть більш ефективними [4, с. 30]. З цим твердженням варто погодитися.

До речі, використовуючи порівняльно-правовий метод дослідження необхідно звернути увагу на те, що у Главі 6 Статуту внутрішньої служби Республіки Білорусь, яка регулює питання відповідальності військовослужбовців та прописує основні види юридичної відповідальності, є приписи, які вказують на можливість притягнення військовослужбовця до ретроспективної соціальної відповідальності як за порушення норм права, так і за порушення інших соціальних норм. Зокрема, у частині 2 статті 28 цього Статуту вказано, що окрім заходів юридичної відповідальності до військовослужбовців може бути застосовано заходи громадського впливу за проступки, пов'язані з порушенням військової дисципліни та (або) громадського порядку, а також за аморальні проступки. При цьому зазначається, що військовослужбовці рядового складу можуть бути піддані громадському впливу на зібраннях особового складу військовослужбовців – на зібраннях прапорщиків, офіцери – на офіцерських зібраннях. Проступки офіцерів та прапорщиків можуть розглядатися також товарицькими судами честі [5, с. 14-15].

У цьому випадку мають місце загальні засади правового регулювання притягнення військовослужбовців до ретроспективної соціальної відповідальності як за порушення норм права, так і за порушення інших соціальних норм, зокрема, норм моралі. Крім того, цей же Статут (частина 3 статті 30) передбачає можливість подання скарги військовослужбовцем, якщо він вважає, що стосовно нього було вчинено неправильно. Тобто у цій нормі вказано не на неправомірні дії щодо військовослужбовця, а саме не правильні. Такий підхід передбачає те, що підставою подання скарги військовослужбовцем та можливе у майбутньому притягнення винних осіб до відповідальності є порушення широкого кола соціальних норм, у тому числі, наприклад, норм моралі. Це пов'язано з тим, що під неправильними діями можна розуміти, скажімо, вчинення несправедливих дій, дій, що суперечать уявленням про добро, чесність, порядність. До того ж, у попередній частині цієї ж статті вказано на те, що начальник повинен бути для підлеглого прикладом тактичності та витримки. При цьому слід звернути увагу на те, що загальновійськові статuti Збройних Сил України теж містять велику кількість правових приписів, у яких знаходять свою матеріалізацію моральні, етичні, естетичні та інші норми.

До речі, С. М. Скуріхін абсолютно правильно звернув увагу на те, що військові статuti фактично є кодифікуванням норм ритуалів, традицій, звичаїв, моралі, підкреслюючи їх правовий характер. Тому дотримання вимог статутів забезпечується не лише заходами державного примусу, але й внутрішнім переконанням, силою громадською думки. Органічне злиття правових і моральних вимог підвищує відповідальність військовослужбовців за виконання свого військового обов'язку [6, с. 47]. Також слід ураховувати й ті соціальні регулятори, що не було кодифіковано до статутів, але які теж здійснюють позитивну регламентацію поведінки військовослужбовців, розширюючи сферу як позитивної, так і ретроспективної соціальної відповідальності.

У свою чергу, Г. О. Пономаренко, аналізуючи проблематику управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави, прямо вказувала на те, що нехтування вимогами і приписами правових норм є порушенням не лише законності, а й норм моралі, що тим більш небажано, оскільки негативно впливає на моральний стан як суспільства в цілому, так і окремих соціальних груп та індивідів. Незважаючи на нормативне закріплення чисельних вимог щодо додержання законності воєнізованими правоохоронними органами, реальний стан у цій сфері викликає занепокоєння [7, с. 94].

Таким чином, можна стверджувати, що за не реалізацію положень статутів може наставати як ретроспективна юридична відповідальність, такі ретроспективна соціальна відповідальність (ідеться про ту соціальну відповідальність, яка розглядається без юридичної складової). З цього приводу простежується важливість паралельного та комплексного дослідження юридичної та інших видів ретроспективної соціальної відповідальності військовослужбовців. До того ж, як стверджує В. В. Федоренко, правове регулювання, що здійснюється шляхом дозволів і заборон, сприяє розвитку таких спонукальних мотивів поведінки військовослужбовців, які впливають із матеріальних та інших визначальних процесів у житті суспільства і відповідають найбільш цінним психічним якостям особи. Хоча юридичні заборони і мають стримуючий характер, проте вони можуть істотно впливати на поведінку військовослужбовців, особливо в тому випадку, коли вона обмежена умовами їх соціального життя. Такі юридичні заборони лише зміцнюють вже існуючі моральні [8, с. 115-116].

У межах цього дослідження слід зазначити, що необхідно визнати важливим створення відповідних умов, за яких би забезпечувалося виконання тих соціальних регуляторів, що здійснюють позитивний вплив на проходження військової служби, організацію та функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань у напрямі виконання задач, накреслених чинною Конституцією. Адже, як стверджує Н. Ю. Максимова, однією з основних умов існування будь-якої системи є її здатність підтримувати стан певної рівноваги. Історія засвідчує, що безладдя неминує переходити у руйнування, і навпаки, прагнення до упорядкування і узгодження може бути гарантом існування суспільства й життя взагалі. Норми є тим механізмом, який утримує суспільну систему у стані життєздатної рівноваги в умовах неминучих змін [9, с. 25].

Роль соціальних норм у життєдіяльності Збройних Сил України та інших військових формувань постійно зростає. Не випадково В. Смолянук стверджує, що реформування Збройних Сил України неможливо відділити від його духовного забезпечення [10, с. 140]. При цьому означене духовне забезпечення не може здійснюватися без розвинутої системи соціальних норм. З метою забезпечення реалізації всього комплексу соціальних норм, які забезпечують організацію та функціонування Збройних Сил та інших військових формувань, належний рівень законності та правопорядку, у тому числі соціального порядку в цілому, створюють відповідні передумови для належної взаємодії між військовослужбовцями, слід особливо виділити соціальну відповідальність військовослужбовців та такий її різновид як юридична відповідальність. З цього приводу слід зазначити, що на думку

М. М. Марченка принципово важливим є те, що будь-який вид відповідальності настає не інакше, як при порушенні відповідними суб'єктами соціальних норм — правових, моральних, релігійних та інших, що сформувались та існують у суспільстві. Саме цим, окрім багатьох інших ознак, відповідальність як явище та категорія відрізняється від обов'язку та інших не тотожних їй категорій [11, с. 220].

При цьому соціальна відповідальність узагалі та юридична відповідальність зокрема виступають надійними гарантіями у механізмі реалізації всього комплексу прогресивних соціальних норм. Адже, як стверджує Л. І. Калениченко, жодне суспільство не можна уявити собі без соціальних норм, завдяки яким встановлюються певні орієнтири для допустимої поведінки у тій чи іншій ситуації, відбувається подолання безладу та хаосу у суспільних відносинах. При цьому за невиконання тієї чи іншої соціальної норми передбачено певний вид соціальної відповідальності [12, с. 33].

Тобто стабільність суспільства та окремих соціальних систем залежить з одного боку від наявності розвиненої системи соціальних норм, а з іншого від налагодженої системи соціальної відповідальності за порушення таких норм. Адже, як стверджує О. Іваненко, відповідальність виникає в результаті соціальної необхідності узгодження поведінки людини із системою суспільних відносин як сфера меж, рамок необхідної поведінки людини, вимог суспільства до індивідів, як невідворотність відповідальності за свою поведінку перед особою чи організацією, які мають на це право [13, с. 60]. Така відповідальність отримує важливий прояв також у межах військових організацій, адже від них в цілому та від діяльності окремих військовослужбовців залежить стабільність суспільства та держави. У свою чергу, вихід за окреслені межі може тягти суттєві негативні наслідки.

О. М. Яковлев зазначає, що неминучою умовою існування будь-якої соціальної організації є наявність явних, очевидних визначень полярного характеру (добро та зло, морально і не морально, дозволено чи злочинно і т. п.). Санкції, що застосовуються за негативні (з точки зору системи цінностей, що панує) відхилення, слугують явним очевидним проявом таких цінностей, їхнім очевидним підтвердженням. Наочне підтвердження меж прийнятої соціальної норми — важлива функція соціального контролю, що забезпечує стабільність конкретної соціальної системи [14, с. 482-483]. З огляду на це існує нагальна необхідність, що полягає у науковому пошуку головних аспектів ретроспективної соціальної відповідальності військовослужбовців, а також на цій підставі вивчення юридичної відповідальності як виду відповідальності соціальної. Не випадково О. А. Агеева пише, що в узагальненому вигляді механізм соціальної відповідальності діє за принципом “соціальна норма – поведінка – оцінка – відповідальність” [15, с. 7]. З цього приводу чітко простежується доктринально сформований чіткий ланцюг системи ретроспективної соціальної відповідальності, який повною мірою може бути застосовано до військовослужбовців.

Таким чином, соціальна відповідальність військовослужбовців, будучи ефективним засобом соціального контролю, виступає у двох ракурсах: перспективному та ретроспективному. При цьому у таких ракурсах можуть виступати всі її різновиди, окрім юридичної відповідальності. Остання, зважаючи на свій специфічний характер може бути лише ретроспективною. Разом із тим, ретроспективна юридична відповідальність має чіткий органічний взаємозв'язок з усіма аспектами соціальної відповідальності (як перспективною, так і ретроспективною). У той же час, найбільший рівень “співпраці” ретроспективної юридичної відповідальності має місце саме з ретроспективною соціальною відповідальністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хачатуров Р. Л. Общая теория юридической ответственности: монография / Р. Л. Хачатуров, Д. А. Липинский. – Спб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 950 с.
2. Глазунов А. М. Социальная ответственность российских военнослужащих в условиях социальной трансформации (социоструктурный аспект) / Александр Михайлович Глазунов. Автореферат на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04. – Социальная структура, социальные институты и процессы. Ростов-на-Дону, 2009. – 20 с.
3. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. М. Изд-во «Наука». – 1982. – С. 20.
4. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б. Т. Базылев. – Красноярск : Изд-во Краснояр. Ун-та, 1985. – 120 с.
5. Общевоинские уставы Вооруженных Сил Республики Беларусь. – Минск : Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2015. – 496 с.
6. Скуріхін С. М. Статусна та компетентна правова культура військовослужбовців Збройних Сил України : монографія / С. М. Скуріхін; за ред. Ю. М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2011. – 212 с.
7. Пономаренко Г. О. Управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави: адміністративно-правові засади: монографія / Г. О. Пономаренко. – Х. : Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. – 448 с.
8. Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціально-філософський аналіз : дис. ... кандидата філософських наук : спец. 09.00.03 / Федоренко Володимир Валерійович. – Житомир, 2016. – 225 с.
9. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посібник / Н. Ю. Максимова. – К. : Либідь, 2011. – 250 с.
10. Смолянюк В. Морально-етичні проблеми професіоналізації Збройних Сил України / В. Смолянюк // Людина і політика. – 2002. – № 5. – С. 140-150.
11. Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2016. – 400 с.
12. Калениченко Л. Социальная ответственность: понятие и признаки / Л. Калениченко // LEGEA SI VIATA – APRILIE. – 2015. – С. 30-33.
13. Іваненко О. Визначення поняття, сутності та видів соціальної відповідальності: актуальні проблеми / О. Іваненко // Право України, 2006. – № 1. – С. 60-64.
14. Социология. Основы общей теории: учебник для вузов / отв. ред. академик РАН Г. В. Осипов, действительный член РАЕН Л. Н. Москвичев. – М. : Издательство НОРМА-ИНФРА М), 2002. – 912 с.
15. Агеева Е. А. Юридическая ответственность в государственном управлении (социально-правовой аспект). – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1990. – 144 с.